

FORN VÄNNEN

JOURNAL OF
SWEDISH ANTIQUARIAN
RESEARCH

Arkeologin bakom Rimbert : om Hergeirs och Gautberts kyrkor och borgen i Birka

Zachrisson, Torun

Fornvännen 2011(106):2, s. [100]-112 : ill.

http://kulturarvsdata.se/raa/fornvannen/html/2011_100

Ingår i: samla.raa.se

Arkeologin bakom Rimberty

Om Hergeirs och Gautberts kyrkor och borgen i Birka

Av Torun Zachrisson

Zachrisson, T., 2011. Arkeologin bakom Rimberty. Om Hergeirs och Gautberts kyrkor och borgen i Birka. (The archaeology behind Rimberty. On the churches of Hergeir and Gautbert and the fortress of Birka.) *Fornvännen* 106. Stockholm.

In his *Vita Anskarii*, Rimberty describes the Christian mission to the port of the Swedes in the 830s. He mentions two churches there, one built on the family estate of the port bailiff, the other built in the seaport itself by Bishop Gautbert. The locations of these churches have long been discussed. Thanks to archaeological research excavations it is now possible to offer a new suggestion regarding the church of Gautbert. It is argued that the hillfort of Birka, Borg, may be the site of this church and the bishop's fortified precinct. This would make Birka structurally similar to a number of coeval cities on the Continent, where there was a fortified cathedral hill and a market town at its foot. 9th century finds on and around Borg open up for such a possibility.

Torun Zachrisson, *Institutionen för arkeologi och antikens kultur, Stockholms universitet, SE-106 91 Stockholm*
torun.zachrisson@ark.su.se

Birkamissionen inleddes år 829 när Ansgar, i sällskap med Witmar, kom till en hamnstad i svenskarnas rike, *portus regni* (*Boken om Ansgar*, not 126). Kejsaren Ludvig den fromme satsade på en rikskyrklig mission riktad mot de nordiska rikena, kanhända som svar på förfrågningar som Ludvig fått av de nordiska kungarna Harald och Björn (*Boken om Ansgar*, kap. 7 och 9, not 105). Ansgars första resa var ett led i dessa sonderingar. Han stannade i Birka i ett och ett halvt år.

I Birka fanns många kristna fångar. Även andra var intresserade av den kristna läran. Stadens hövitsman Hergeir lät döpa sig och höll fast vid den kristna tron. Han byggde »kort därefter en kyrka på sin egendom...» (*Boken om Ansgar* kap. 28, not 134). Levnadstecknaren Rimberty anger inte var egendomen låg, men det bör ha varit i Birkas närhet.

Hergeir kallas av Rimberty för *praefectus vici*, vilket latinisten Eva Odelman som översatt Rim-

berts bok tolkade som »platsens hövitsman» (*Boken om Ansgar*, not 132). Ordagrant torde där stå »stadens hövitsman». Hergeir var kungens mycket uppskattade rådgivare, *consiliarius regis* (se not 132). Odelman har genomgående översatt *praefectus* med »hövitsman», d.v.s. uppsyningsman och kungens förtroendeman i Birka (se *Boken om Ansgar*, not 132).

Hergeir kan av sin samtid ha titulerats jarl. I danska källor nämns jarlar först på 1400-talet, men innan dess döljer de sig troligen bakom de latinska beteckningarna *praefectus*, *comes*, *dux* och *custos* (Nielsen 1962, s. 565). I norröna källor antyds att det funnits flera samtida jarlar i Sverige knutna till olika landskap, men i de inhemska källorna är jarlen alltid bara en, enligt Jerker Rosén (1962). I svenska källor nämns svearnas jarlar i olika sammanhang redan från 1100-talet, exempelvis Ulf jarl gamle och Guttorm jarl som tillhörde olika stormannaätter (Rosén 1962, s.

563; jfr Ståhle 1949). Peter Sawyer (1991, s. 10) hade en annan uppfattning. Under vikingatiden och tidiga medeltiden kunde jarlarnas position enligt honom bäst illustreras av de norska Ladejarlarna: lokala, självständiga härskare som underordnat sig en annan härskares överhöghet.

Hergeirs egendom och kyrka

Holger Arbman (1939, s. 35) påpekade att Rimbert säger att Hergeir byggde en kyrka på sin släktgård, *hereditas*. Wilhelm Holmqvist (1980, s. 60) tänkte sig att egendomen kunde vara identisk med bebyggelsen på Helgö, belägen 9 km vattenvägen från Birka.

I en av hallbyggnaderna i Helgös centrala husgrupp påträffade man spektakulära föremål som Holmqvist (1969a, s. 179–181; 1969b) tolkade som materiella spår av en kristen församlings gudstjänstfirande. De har liturgisk karaktär: en irisk kräkla, en koptisk dopskopa, ett klockfodral och en silverskål med korsdekor (som Holmqvist tolkade som en möjlig oblataskål; 1980, s. 60). Allt hittades på samma husterrass som ett tjugotal guldgubbar och Holmqvist såg för sig kultkontinuitet i en hall där man tidigare ägnat sig åt förkristna ritualer och fester (1980, s. 59). Troligen rör det sig dock inte om en och samma byggnad som Holmqvist trodde, utan om två skilda hus på terrassen. Kristina Lamms spridningskartor (2004, s. 10, 53 f, fig. 8–9) visar att de kristna föremålen påträffades i en troligen vikingatida byggnad (I B), guldgubbarna och det mesta av glaset i en äldre hallbyggnad längre österut (I A).

Åke Hyenstrand (1988, s. 70 f; 1996, s. 118 f) tog samma sorts avstamp som Holmqvist, men föreslog i stället att de kristna föremålen på Helgö skulle härstamma från den kyrka som biskop Gautbert lät bygga efter Ansgars första vistelse hos svearna. Det verkar mindre sannolikt. Inget hos Rimbert antyder att Gautberts kyrka uppfördes någon annanstans än i Birka. Hergeirs kyrka däremot, uppger Rimbert tydligt, uppfördes på dennes släktgods. Hos Adam av Bremen (IV, s. 20) har begreppet »Birka» visserligen en vidare innebörd och syftar på Birkastiftet som biskop Adalbert ville inrätta. Tanken var att Birka skulle bli regionens stiftsstad (Nyberg 1984, s. 337 ff; Hallencreutz 1984, s. 377 f; jfr Holmquist Olausson 1993, s. 34 f). Detta vidgade birka-

begrepp hör dock till en annan tid, 1000-talets mitt (Hallencreutz 1984, s. 377).

Holmqvist tänkte sig att den iriska kräklan skulle kunna ha varit i Ansgars ägo och att han fått den år 787 efter den förste innehavaren av biskopsstolen i Bremen, engelsmannen Willehad. Denne kan mycket väl ha ägt en kräkla som sett ut som den som hittades på Helgö. Kräklan kan senare av Ansgar givits vidare som gåva till Hergeir, som Ansgar betraktade som sin andlige son eftersom han döpt honom (Holmqvist 1980, s. 60; *Boken om Ansgar*, not 209).

Kristna föremål av hög rang har inte bara hittats i den centrala husgruppen på Helgö. Ett fragment av en glasskål med guldbeläggningar påträffades i husgrupp 1/4 väster om den centrala husgruppen. Agneta Lundström (1971, s. 58 f) har visat att skärvan kommer från en kalk av glas med gulddekor. Liknande glasskärvor med gulddekor har bl.a. hittats vid Uppåkra i Skåne och Borg på Lofoten (Stjernqvist 1999, s. 79 ff).

Den guldpriyda helgökalken är till färgen djupblå och har mätt drygt 6 cm i diameter, vilket var en vanlig storlek för en resekalk (Stjernqvist 1999, s. 81). Dekoren liknar den tenn- och guldfoliedekor med kors som pryder de frisiska kannorna, tatingerkannorna (Selling 1951, s. 275 ff; Gräslund 2001, s. 60 f). Fragment av minst två sådana kannor har hittats i audienshallen (I) och i residenshallen (III) i den centrala husgruppen på Helgö (hus Ia och III i hgr. 2), liksom i fyllningen till en grav på det närbelägna gravfält 116, i gravar och kulturlager på Birka, och i gravar vid Kunsta på Adelsö, Ytterby i Täby och Vällingby i Spånga (Arrhenius 1961, s. 184 f; 1964, s. 289; Raä 116 anl. 31; Ullén 1980, s. 39; Gräslund 2001, s. 61; Rydh 1936, s. 37, 163, Lundström 1971, s. 55). Dessa kannor med förmodat ursprung i Westfalen har av vissa forskare uppfattats som liturgiska kärl för nattvardsvin eller dopvatten (se Gräslund 2001, s. 60 ff m. ref.).

Tanken att det funnits en kristen församling på Helgö är tilltalande, och det finns ytterligare infallsvinklar som gör det motiverat att arbeta vidare med Wilhelm Holmqvists hypotes. För Holmqvist själv (1980, jfr Lamm 1999) var det följdriktigt att en kristen kultmenighet skulle kunna sökas på Helgö på grund av den centrala position som ön hade som förkristen kultplats,

liksom handels- och verkstadsplats. Helgös roll som religiöst centrum har betonats av Lars Wernersson (1996). Dessa tankar har jag byggt vidare på (2004a; 2004b; 2011a; 2011b) när jag analyserat olika materiella aspekter av det heliga på Helgö. En av dessa var att lyfta fram Helgö som en plats där man kunde få bot (Zachrisson 2004a, s. 368ff; 2004b, s. 157f). De kirurgiska redskapen, som skalpeller och pincetter, har nyligen analyserats av Annette Frölich (in press). Även Holmqvist (1961) diskuterade dessa spår av läkekonst.

Adolf Schück (ref. i Calissendorff 1971, s. 7, 9) fäste tidigt uppmärksamheten på vissa helgöars speciella belägenhet på gränsen mellan territoriella enheter. Han tänkte sig att de varit mötesplatser för återkommande kultiska sammankomster. Karin Calissendorff (1971, s. 7) ansåg att Schück överbetonat den kultiska aspekten och modifierade därför hans idé: helgöar var inte bara kultiska mötesplatser, utan lika mycket platser för rättsskipning och handel. Calissendorff (1964, s. 123; 1971, s. 5 f; 1991, s. 14) tänkte sig vidare att helgöar var heliga öar som hägnades av en särskild frid och att de spelat en roll i den forna sjökrigsorganisationen genom att markera gränsen där den särskilda ledningsrätten började gälla. Då vidtog skärpta rättsbestämmelser och böter dubblerades (jfr Calissendorff 1995, s. 54; Vikstrand 2001, s. 234). I Upplandslagen kallas denna rätt *rofar raetter* (UpL, s. 49). Per Vikstrand (2001, s. 234, 252) har framhållit helgöarnas roll som samlingsplatser och gränsmarkörer: »här förändrades de vanliga reglerna och lagarna för mänskligt uppförande». Han menar att passagen förbi dessa platser sannolikt varit ritualiserad.

Helgö nämns i medeltida källor 1287 som *curiam nostram Helgho* och kallas senare även *Boo*, förvaltningsgård, alternativt *Bona* (DMS 2:1, s. 106f). Carl Ivar Ståhle (1946, s. 177 f; 1954, s. 20; jfr Ambrosiani 1988, s. 16 ff) uppmärksammade bo-gårdar längs farlederna in mot Stockholm och föreslog för Lidingös Bo att det kunde ha varit ett förvaltarboställe som jarlen disponerade. De förvaltare som bodde på bogårdarna representerade snarast kungen eller jarlen menade Ståhle, liksom även Nils Ahnlund (Ståhle 1946, s. 177 not 1; 1954, s. 20; Ahnlund 1953, s. 75). Även Lars Hellberg (1979, s. 148; jfr Vikstrand 1993) ville se bo-gårdarna i Stockholms skärgård och längs öst-

kusten som företrädande Rods bo, eller den till jarlaämbetet anslagna delen av Uppsala öd. Bona namnen betecknar ofta huvudgårdar i adliga gods-komplex från medeltiden, vars ursprung skulle vara det av Ståhle skisserade. Bona på Helgö kan alltså ha varit bebyggelse som anslagits för jarlens disposition.

Birger Nerman (1961, s. 107) och Björn Ambrosiani (1988, s. 14; 2002, s. 50) har velat koppla samman Helgö med Hundhamra i Botkyrka, medan det enligt Per Vikstrands uppfattning (2001, s. 241) ligger närmare till hands att knyta Helgö till Asknäs på Ekerö. Båda Hundhamra och Asknäs är förknippade med jarlar. Stormannagården Asknäs omtalas i Erikskrönikan (s. 43) som platsen där Jon jarl blev dräpt. Hans hustru flydde då över vattnet till Hundhamra och samlade där ihop folk som till sist besegrade och dödade inkräktarna. Asknäs var troligen Jon jarls säte (Ahn-lund 1953, s. 93). Riksantikvarien Johan Hadorph skrev 1673 om Hundhamra med anledning av Karl XI:s eriksgata att där

»... äro dhe gamble Järlars höga Grafbackar ... en af dem heter Hunnehögen, af en som heter Hune Jern, den der synes ligga begrafwen, men Järn är Järl, det är Hune Järl ok till äfwentyrs hafwer gården fått sitt namn af den Hunen och Hammar det är stora Stenbacken och bergen som der näst liggia» (handskrift citerad i Nerman 1961, s. 106; jfr Ahnlund 1928, s. 155; 1953, s. 93f).

Både Hundhamra och Asknäs var kring år 1200 i samma ätts ägo, förmodligen »folkunga»/Bjälboätten (Nerman 1961, s. 106 f; DMS 2:1, s. 55; jfr Ambrosiani 2002, s. 35). En av gårdarna i Hundhamra kallades Borgh, dagens Norsborg (DMS 2:1, s. 50), belägen invid storhögsgavfältet (raå 8). Nils Ahnlund (1953, s. 93) menar att Hundhamra för tanken till ett gammalt jarlagods.

Intressant är att Helgögodset på 1300-talets slut hade rätt till betesgång i nuvarande Salems socken, söder om Bockholmssundet (DMS 2:1, s. 106). Dessutom specificeras Helgöbornas rätt att ta virke till husbygge och vedbrand, liksom att låta sina djur beta *uppå Borghascogh*, likaså rätten att fiska i vattnen utanför samma skog (DMS 2:1, s. 107). Denna skog verkar ha legat i nordväst,

nära Bornhuvud (LMV karta Högantorp år 1716). Helgö har således haft rättigheter på ömse sidor om den betydande farled där bevakning i form av vårdkasar tidigt varit centralt (jfr Hadorph i Biärköarätten; jfr Ståhle 1946, s. 247ff; Calissendorff 1963, Stahre 1986, s. 306).

Hergeirs titel *praefectus* kan som sagt tolkas som jarl. Jarlen har i medeltidslagarna tillsammans med biskopen rätt till den näst största hedersboten efter kungen. Enligt Östgötalagen hade jarlen också del i skatten från kusträddarna, liksom 1/3 av den tribut som utgick från Gotland. Jarlen förfogade över en del av kronans egendomar i Östergötland (Rosén 1962). I denna lag skiljs mellan härad som skattade endast till kungen och andra som skattade till både kung och jarl (Wessén 1940, s. 17). Jarlen var enligt ÖgL befälhavare över ledungsflottan och innehade Rodens bo. I svealandslagarna omtalas jarlen indirekt i samband med ledungen (Hildebrand 1894, s. 109; Wessén 1940, s. 17, not 2). Även här förknippas jarlen med kustdistrikten; alla skulle lämna hamnplats åt jarlen (Wessén 1940, s. 17).

Det är omtvistat men sannolikt att Roden sträckte sig in i Mälaren under vikingatiden (Strauch 2003, s. 348, jfr Andersson 2004). Hovgårdsstenen på Adelsö med inskriften som talar om konungens bryte i Rod, ristad på uppdrag av Håkon, liksom den nu försvunna Nibblestenen som talar om den bästa bonden i Håkons rod, är tecken på att det kan ha varit så (Wessén 1940, U 11). Till Roden hörde under medeltiden de stora öarna i Mälaren: Lovö, Munsö och Färingsö, medan Adelsö och Björkö hörde till Trögden (Wessén 1940, s. 17; jfr DMS 1:7, s. 25; jfr Strauch 2003: 348). Birka ligger där Roden, de skeppslagsindlade områdena, mötte flera administrativt viktiga gränser (Ahnlund 1953, s. 10). Om vi tar utgångspunkt i att Hergeirs titulatur kan ha varit jarl, att jarlen senare förknippas med ledungsorganisationen och hamnarna och med uppbörderna från kustdistrikten, så kan vi tolka det så att en stad av Birkas dignitet bör ha varit jarlens ansvarsområde. Sammantaget finns också mycket som talar för att Helgö vid Ekerö kan ha haft en roll i ledungsorganisationen och dess forntida föregångare som en samlingsplats och plats för ritualer, att ledungen organiserades av jarlen och att jarlen särskilt förknippades med hamnar. Her-

geir, som i enlighet med detta resonemang hade ansvar för Birka, kan ha varit en jarl med kontroll även över Helgö.

Men det finns förstås en annan möjlighet, nämligen att Hergeir hade en släktgård på själva Björkö, vilket också Anne-Sofie Gräslund föreslagit (1980, s. 83). Skulle man ha kontroll över Birka så låg kanske Helgö – 9 km bort – på alltför stort avstånd. I så fall är Björkö by en möjlig kandidat: det får framtiden utvisa. Vid Riksantikvarieämbetets undersökningar av kulturlager i Björkö by under 2005–06 påträffade man ovanligt mycket orientalisk keramik från yngre birkatiden, något som helt förrycker den tidigare kända mängden av sådan keramik i Mälardalen (Bäck 2009). Det skulle kunna vara ett tecken på att Björkö by var en bebyggelse av särskilt slag. De runstenar som hittats där (Wessén 1940, U 5–9) framhäver likaså dess senvikingatida bebyggelse.

Nordens apostel och Gautbert

Ansgars biskopsvigning bekräftades av påven Gregorius i Peterskyrkan i Rom. Det, menar Eva Odelman, markerar den apostoliska karaktären hos Ansgars missionsuppdrag (*Boken om Ansgar*, not 159). Ärkebiskop Ebo av Reims hade tidigare fått samma uppdrag (*Boken om Ansgar*, not 161). Därför konfererade Ebo och Ansgar före resan, och som medhjälpare fick Ansgar en av Ebos släktingar – Gautbert. Denne skulle fungera som biskop på plats i Sverige (*Boken om Ansgar*, not 165). Gautbert mottogs där av kungen och folket. Han började bygga en kyrka och predika offentligt. Efter en tid greps dock svenskarna av ett »djävulskt raseri». Det hela var en komplott av folket, som ledde till att Gautberts släkting Nithard dödades och att Gautbert fördrevs ur landet. Detta skedde mot slutet av 830-talet (*Boken om Ansgar*, not 191).

Trakten var utan präst i sju år. Så sände Ansgar en eremit kallad Ardgär för att bistå Hergeir, som fortsatt var kristen (*Boken om Ansgar*, kap. 19). Vid ungefär samma tid kom den svenske tronpretendenten Anund med elva egna skepp och bistånd av danskar med tjugo skepp för att plundra Birka. Här använder Rimbart ordet *vicus*, »stad», och anger att Hergeir är *praefectus loci*, platsens hövitsman (*Boken om Ansgar*, not 232). Hergeir är central i händelseförloppet och han

Fig. 1. Birka från nordöst med stadsvallen och Hemlanden i förgrunden. Borgberget och borgvallen avtecknar sig i övre vänstra hörnet, med portöppningen till höger. På den naturliga slänten nedanför Kungsporten finns det kristna gravfält som Anne-Sofie Gräslund identifierat. Foto Jan Norrman 1986, Riksantikvarieämbetet, efter Ambrosiani 2002, s. 20. —Birka from the north-east with the town rampart in the foreground. The hillfort is seen top left.

vill få köpmännen att reagera. Han säger till dem att *civitas* och *vicus* kommer att brännas. Det verkar som om dessa båda utgör delar av staden, *urbs*, menar Ambrosiani (2005, s. 26).

Tidigare ansåg man att Birka varit en obefäst stad, eftersom man trodde att stadsvallen byggts först på 900-talet (t.ex. Arbman 1939, s. 70). Men Lena Holmquist (1993, s. 134) visade genom sina undersökningar att den byggts i flera faser med början i 800-talet. Eftersom Ambrosiani anser att den äldre stadsvallen, men inte borgvallen, byggdes redan på 800-talet, så menar han att det är in dit som stadsbefolkningen flyr (fig. 1). »Detta skulle innebära att Hergeirs och köpmännens snabba flykt in i *civitas* vid Anunds överfall inte behöver syfta på Borg utan avser själva staden» (Ambrosiani 2005, s. 26). Ambrosiani tänker sig även att *civitas* syftar mer specifikt på en kyrklig enklav i själva staden (2002, s. 26).

Eva Odelman kommenterar dock särskilt i sin översättning att Rimberty skriver att befolkningen tog sin tillflykt *ad civitatem*,

»... som vanligtvis brukar uppfattas som syftande på ett försvarsverk i närheten av själva staden. Men Rimbertys text kan möjligen uppfattas på ett annat sätt. Som framgår av not 148, kan *civitatis* beteckna ett område med kyrkorättslig immunitet, över vilket en biskop har särskild jurisdiktion, eller också själva biskopssätet. Rimberty kan därför ha menat att de anfallna Birkaborna tog sin tillflykt till det domkyrkoområde som var kvar från Gautberts tid, jfr not 170, men som inte var särskilt motståndskraftigt mot anfall utifrån; jfr *non multum firma erat* (=den var inte särskilt stark).» (*Boken om Ansgar*, not 236).

När Rimberty beskriver Birka som en rik och väl-försedd handelstad använder han begreppet *vicus* (»by», »stad», jfr *Boken om Ansgar*, not 232). Birkaborna hade tagit sin tillflykt *in urbem*, d.v.s. till staden eller till befästningsverket i staden (not 240). Långre fram skriver han att danskarna

kommer att förstöra *civitatem et vicum*, d.v.s. borgen och staden i övrigt, (not 242; not 240). Samma kontrast iakttar Rimbert för Hamburgs del (Hallencrutz & Odelman 1986, s. 127), mellan *civitas* och *urbs* å ena sidan och *vicus*, den obefästa handelsstaden å andra sidan. *Civitas* använder Rimbert ibland i betydelsen »biskopsstad», som om Köln, Konstanz och Worms.

Mitt förslag tar utgångspunkt i Eva Odelmans kommentar. Men jag menar att försvarsverket i närheten av staden och området med kyrkorättslig immunitet är ett och samma – Borg. Denna är identisk med Gautberts kyrka med omgivande befästningvall och den låg, i likhet med domkyrkorna nere på kontinenten, placerad på en klippa, högt i landskapet ovanför den lägre liggande täta bebyggelsen av stadskaraktär. Ordalydelsen *civitatem et vicum* hos Rimbert kan syfta på denna topografiska liksom funktionella skillnad.

Borgen vid Birka är ett markant inslag i landskapet än idag. Den är ett av de mäktigaste byggnadsverken från det vikingatida Skandinavien, och den hittills enda utgrävda fornborgen i Mälardalen som daterats till vikingatiden (Holmquist Olausson 2001, s. 11). Ordet »fornborg» kopplar samman Birkas borg med järnålderns borgan. Exempelvis antydde Arbman (1939, s. 58) att borgen kan vara äldre än staden och att den styrkt stadens lokalisering. Rent allmänt är befästningar från vikingatid ovanliga i Skandinavien, vilket i sig är förbryllande, påpekar Michael Olausson (2009, s. 60 ff). I Sverige representeras de främst av borgen och stadsvallen på Birka, men även av Torsburgens sista brukningsfas och av Götavirke. I Norge saknas de helt, medan de är mera vanliga i Danmark med trelleborgarna, befästningarna kring Hedeby och Århus samt Danevirke (Olausson 2009, s. 65).

Om Borg på Björkö skulle visa sig hysa lämningar efter Gautberts kyrka och omgivande befästningar så blir också Birkas stadsstruktur mer jämförbar med kontinentala städer som exempelvis Münster. Innan vi går in på detta måste vi värdera de arkeologiska iakttagelser som gjorts i borgen, borgvallens innandöme och Garnisonen, den hallbyggnad som låg intill Borg åt sjösidan till.

Borgen uppfördes en tid efter att staden anlagts. Borgvallen är 350 m lång och 2–3 m hög. Den är ett mera välplanerat bygge än stadsvallen (Holm-

quist Olausson i Sahlstedt 1997, s. 6; jfr Holmquist Olausson 1993, s. 83). Fyllningen består av jord och sten mellan två kallmurade stenliv. Vid den senaste utgrävningen påträffades många nitlar och spikar även långt ned i schaktet, delvis försedda med träavtryck, vilket visar att vallen hållits samman av ramvirke av trä (Holmquist Olaussons i Sahlstedt 1997, s. 6). Ovanpå vallen löpte en 2 meter bred skyttegång med ett bröstvärn i skiftesverksteknik. Vallens är uppförd i två etapper (Holmquist Olausson 2001, s. 11).

Om vi prövar tanken att Borg är befästningen kring Gautberts kyrka så blir det viktigt att skärskåda vallens datering. Kan den alls ha anlagts så sent som på 830-talet? Under vallens bröstvärn hittades vid Lena Holmquists och Michael Olaussons undersökningar en gravhög krönt med en mäktig bautasten. Graven hade fogats in i konstruktionen då borgvallen byggdes, så att bautastenen stack upp och var synlig på vallens utsida (jfr rekonstruktion Holmquist Olausson 2001, s. 11). Den ger i sig ett *terminus post quem* för borgvallen. Graven, som är en av de äldsta man funnit i stadsområdet, hyste en man som enligt Lena Holmquist gravlagts i mitten av 700-talet (Holmquist Olausson 2001, s. 11). Jag menar dock att den bör ha varit anlagd senare (se nedan). Med sig hade mannen fått en häst, ett bälte med kniv, pincett, solja och remändebeslag, ett skrin, en läderpung med silverbeslag (Fennö Muyingo 2000, s. 7 ff) och tyger, bl.a. i siden (Holmquist Olausson 2001, s. 11). Textilresterna har analyserats vidare av Anita Malmius (muntlig uppgift 2009), som menar att mannen inte var klädd i sidenkläder, utan fick med sig sidentyg på annat sätt. Pincetter som den här rör sig om är ett udda inslag i gravar från vendeltiden. Enstaka förekommer på Gotland (Nerman 1969, Taf. 290, nr 2302, 2303). I kulturlagret som omgärdade graven fanns en getingpärla och en bit av en tatingerkanna, liksom skelettresten av en ytterligare man och måltidsrester bestående av säd och ben av nö, svin, får och get (Muyingo 2000, s. 11). En hästtand från graven har ¹⁴C-daterats till 667–776 cal AD (OxCal, 68,2%, Ua-13239). I Ribe (posthusgrävningen) i Danmark exploderar antalet getingpärlor under 780-talet. Fördelningen av getingpärlor i stratigrafien är: 725–760 12 st, 760–780 2 st, 780–790 91 st, 790–800 11 st och 800–820 1 st

(Feveile & Jensen 2000, s. 22, jfr tabeller s. 20). Detta kan indikera att mansgraven snarare har anlagts under sista fjärdedelen av 700-talet, förslagsvis på 780-talet.

Borgvallen har ¹⁴C-daterats till 786 cal AD, enligt Helena Fennö Muyingos undersökningsrapport (2000, s. 9). Men vid förnyad kalibrering med OxCal har jag fått dateringen 766–871 cal AD för vallens undre lager L9 (50,2%; hela intervallet är 669–895 cal AD, 94,8%, Ua-12728). I detta lager hittades en mynningsskärva av en ljusgrön trattbägare från 800-talet (Henricsson 1993, s. 146; Muyingo 2000, s. 6). Dateringsramarna är dock vida och endast mansgraven sätter en bakre gräns. Men det går att föra fram ytterligare argument för att borgvallen uppfördes en tid efter stadens etablering. Man har påträffat sju gravar inne i Borg (Bj 455–458, 460–62). Fem kan dateras till den äldre birkatiden och innehöll bl.a. en karolingisk trattbägare, en tatingerkanna och tidiga ovalspännen. Alla var brandgravar och saknade gravöverbyggnad (Gräslund 1980, s. 64). Anne-Sofie Gräslund (1980, s. 74) menar att de ursprungligen bör ha täckts av högar som planats ut då borgvallen byggdes, alternativt förstörts när borgen brukades. Även Ingmar Jansson (muntligen juli 2009) menar att gravarna bör ha haft överbyggnader som jämnats ut då borgvallen byggdes. Ytterligare högar med en allmän datering till vikingatiden har undersökts av Arkeologiska forskningslaboratoriet (Hedenstierna-Jonson 2000, s. 6). I borgen finns inga senare gravar. Mycket talar således för att borgvallen anlades först en tid in på 800-talet.

Efter att borgvallen brunnit byggde man på den till dubbla höjden, så att mansgraven med bautastenen helt inneslöts i vallen och inte längre var synlig. Denna yngre vall byggdes på åtminstone två gånger kring år 1000 (Holmquist Olausson 2001, s. 11). Således kan den vall som Rimbert kallar »inte så stark» vara den äldre och lägre vallen. Även denna var försedd med bröstvärn och skyttegång. Vid undersökningen av den äldsta borgvallen fann man fyra spännjärn som tolkades som en del av en sådan konstruktion (Fennö Muyingo 2000, s. 6).

Lena Holmquist (2002, s. 164) kopplar samman borgens anläggande med stadsvallens och menar att de båda uppförts samtidigt. Termolu-

miniscensdateringar och ¹⁴C talar för att borg och stadsvall brändes i första halvan av 800-talet (Olausson 2009, s. 65). Michael Olausson anser att både borgen och stadsvallen var på plats år 829 när Ansgar besökte kung Björn i Birka (a.a.). En stratigrafisk förbindelse som skulle kunna styrka detta saknas dock idag.

Borg

Ytan inne i Borg har fosfatkarterats och karterats med slingram av Arkeologiska Forskningslaboratoriet som en del i projektet Borgar och befästningsverk (Stavrum 1997). Fosfatanalysen och i viss mån den elektromagnetiska analysen visar förhöjda värden längs borgvallen och inne i Borg, vilket tolkats som indikationer på ett kulturlager och en terrasskant (Stavrum 1997, s. 18). Borg mäter ca 180 x 100 m (NNV-SSÖ) och vallen omgärdar därmed en yta stor nog för att kunna hysa den föreslagna biskopskyrkan.

Garnisonen

Nordväst om borgen finns ett område med terrasser som undersöktes av Arbman (1939) på 1930-talet, den s.k. likbränningsplatsen eller numera Garnisonen, med en övre och en nedre terrass (fig. 2). Lena Holmquists och Michael Olaussons undersökningar av detta område (Olausson 2001) liksom Charlotte Hedenstierna-Jonsons analys (2006) har fördjupat bilden av Birka och stadens krigare.

Det rör sig om ett delvis inhägnat område med flera bebyggelse- och aktivitetsfaser från mitten på 700-talet till och med 900-talet. Högst upp och alldeles nordväst om borgen stod ett hallhus, 19 x 9,5 m stort, med böjda, dubbla väggar och kraftiga stolphål: en hög och kompakt byggnad som syntes från farleden. Den närmsta parallellen till detta hus är den stora hallbyggnaden på kungsgårdsplatån i Gamla Uppsala (Holmquist Olausson 2001, s. 13 ff). I den bild som tecknats av projektet *Borgar och befästningsverk* tonar konturen fram av en grupp professionella krigare som försörjdes utifrån med mat och annat. De var välutrustade, vissa av dem med lamellpansar, de hade tillgång till östlig bågskytteteknik och de var influerade av ett magyariskt dräkt- och rytтарыideal (Olausson 2001; Lundström et al. 2009; om dräkten Larsson 2007). Notera att detta gäller 900-

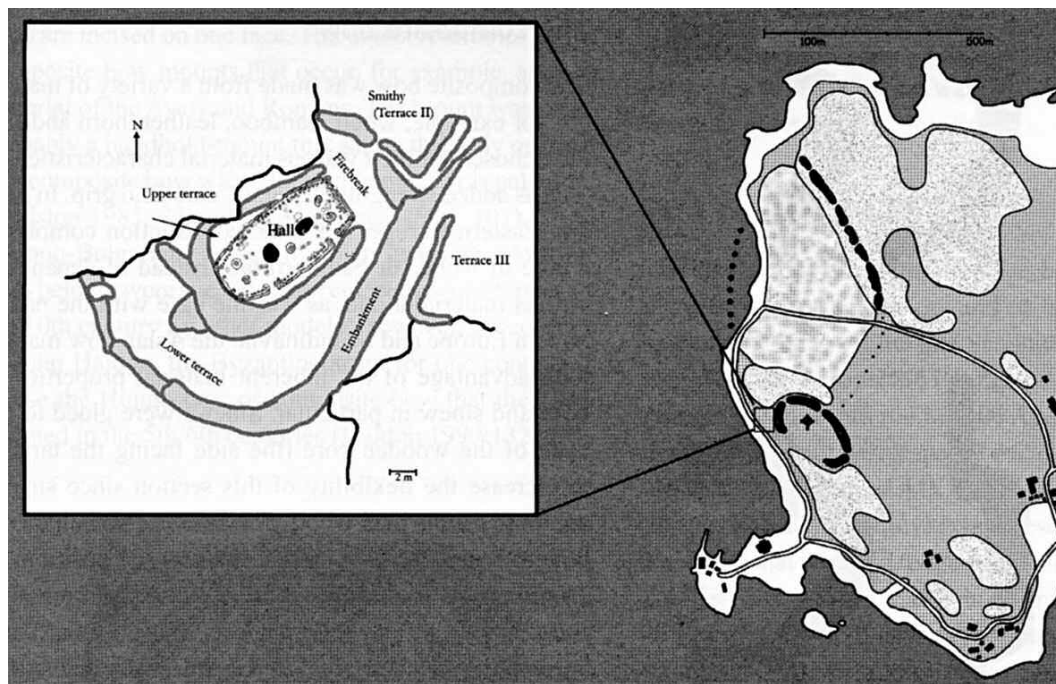

Fig. 2. Garnisonen med Krigarnas hus och dess hägnade område (efter Hedenstierna-Jonson et al. 2009, s. 105).
 –The Birka garrison area with the “House of the Warriors”.

talet. Den äldre birkatidens kulturella influenser och uttryck var annorlunda. Fedir Androushchuk (2009, s. 97) påpekar att det från hela den äldre birkatiden bara finns en mansgrav med svärd på ön. Den innehöll kontinentala gravgåvor och bör ha hyst en välbärgad man, kanske från Frankerriket. Alla de övriga svärdsgravarna hör till 900-talet. Androushchuk går så långt att han kallar 800-talets Birka för en handels- och hantverksstad, som kontrast till 900-talets mer utpräglade vikingastad.

Det finns äldre kulturlager i Garnisonen och rester av en äldre byggnad, tydligt skild från den ovanpåliggande husgrunden (Holmquist Olausson 2001, s. 13 ff). Denna äldre husgrund berördes inte så mycket av utgrävningarna och gav få fynd, om dock av vikingatida karaktär, mest djurben och keramik (Holmquist Olausson & Kitzler Åhfeldt 2002, s. 18 ff; Hedenstierna-Jonson 2006, s. 52). Kenneth Jonsson (2001, s. 33) kommenterar att myntfynden från Garnisonen och terrasserna intill borgen måste tolkas som att där varit

omfattande aktivitet under 800-talet, medan 900-talsmynten är få. Han tänker sig att 800-talsmynten kan härröra från äldre kulturlager som användes som fyllnadsmassor när man byggde hallhuset på 900-talet. Ingrid Gustins (2004, s. 100) analys av myntanvändningen på Birka visar att mynt förekommer från bosättningens allra äldsta tid, men att mycket få av dem tappas eller läggs ned som gravgåvor före år 890. Mynthanteringen i Garnisonsområdet skiljer sig inte egentligen så mycket från hur den ser ut på andra håll i Birka. Gamla islamiska mynt var i omlopp och deponerades fortsatt i yngre kontexter. Den allmänna tendensen är att mynten från staden har en annorlunda och ålderdomligare sammansättning än i samtida skattfynd (Gustin in press).

I Garnisonen hittade man vid Arbmans grävningar flera fragment av frisiska kannor, tatingerkärl (SHM 21064:21, 60, 131). Sådana kannor är på kontinenten helt knutna till kyrkliga toppmiljöer. Bara i Norden saknas den kopplingen (Mathias Bäck, muntligen nov. 2009). Keramiken på-

träffas främst på de större missionsorterna i Nord- och Östersjöområdet (Bäck 1995, s. 18). Med Holmqvists tolkning av den vikingatida byggnaden på Helgö som gudstjänstlokal och min tolkning av Borgberget på Birka som kyrkoberg så är det möjligt att miljöer i Norden kan likna de kontexter som förekommer på kontinenten.

I vallen som inhägnar Garnisonsområdet hittades, nära ursprungliga markytan, byggnadsoffer i form av en ovanlig sorts tångeförsedda spjutspetsar. Laila Kitzler (2000, s. 13 f, 19) tolkar dessa som offer till Oden, men säger samtidigt att det även skulle kunna röra sig om depositioner i en kristen kontext. Centralt i byggnaden från 900-talet påträffades ett byggnadsoffer bestående av en torshammare, 40 kamfodral och en rad andra föremål. Detta är en intressant och viktig depå, men den tillhör hallhuset från yngre birkatiden. Vad som kan ha deponerats i den icke undersökta underliggande husgrunden vet vi inte. Tångespjutspetsarna i hägnadsvallen tycks hur som helst höra till en annan kronologisk horisont än de övriga byggnadsoffren.

Gustav Trotzig lyfter i artikeln »Trons försvarare i Birka» (2004) fram sköldformiga hängsen som påträffats i Birkas gravar. De kan kopplas till en föreställning om trons försvarare. En tillskyndare av hednamissionen i norr var Raban Maur, abbot i klostret i Fulda, senare ärkebiskop i Mainz. Trotzig påpekar att det fanns en direkt koppling mellan Raban Maur och Birka. Denne lät, visar bevarade brev, utrusta Gautbert inför missionresan dit med bl.a. ett sakramentarium och mässkläder (*Boken om Ansgar* kap. 91, not 167). I Svarta jorden har en trolig sepulkralsten i marmor till ett portabelt resealtare hittats (Gustafsson 2008). Den kan ha ingått i det som Gautbert utrustades med inför sin resa till Birka. Alternativt kan den ha tillhört Ansgar, som ju var biskop av Hamburg-Bremen när han återvände till Birka år 852 (Gustafsson 2008, s. 164).

På gravfältet utanför och norr om borgen har Anne-Sofie Gräslund (1980, s. 74, 83 f) identifierat en kristen begravningsplats med tätt liggande gravar, kallat område 2 B. De flesta av dessa gravar är anlagda på 800-talet och Gräslund har satt dem i samband med Ansgars mission (1980, s. 83; jfr 2001, s. 70). Detta gravfält liknar kontinentens *Reihengräberfelder* (Gräslund 1980, s. 44). Vid

Kungsporten hittades redan vid 1600-talets grävningar en sönderbruten del av en fjätter, som kan vara en del av en hand- eller fotfjätter (Gustafsson 2009, s. 90). Kanske har den använts för att fångsla någon av de kristna slavar som Rimbart nämner.

Birkas stadstopografi – jämförelser

Om vi förmodar att borgen i Birka kan vara platsen för Gautberts kyrka med omgivande försvarsverk så skulle det innebära att staden till sin struktur liknar en rad samtida städer på kontinenten. Där fanns ett domkyrkoberg med en angränsande och lägre placerad »marknadsstad». Monika Porsche (2000) gör en grundlig genomgång av tidiga befästningar i medeltida tyska städer där vi finner en rad fruktbara paralleller. I flera av dessa städer finns äldre saxiska kultur lager. Så bygger någon missionär en första kyrka på platsen, och därefter grundas ett biskopsäte årtiondena kring 800, som exempelvis i Halberstadt, Minden, Münster, Bremen och Paderborn (Porsche 2000, s. 200). I enstaka fall kan befästningarna tidfästas till Karl den Stores eller sonen Ludvig den frommes tid (Porsche 2000, s. 201). Den geografiska orienteringen på domkyrkobergen i de anförda kontinental exemplen varierar (jfr Porsche 2000; ONO, NNO eller NNV). Birkas Borg motsvarar storleksmässigt den *Domburg* som finns i Minden (Porsche 2000, s. 200).

Den fullständigaste bilden ger Münster (fig. 3) där borgvallen kring domkyrkan – av jord och trä – har kunnat rekonstrueras (Hömborg 1997). Staden, som var en tätort med en yta på 8–9 ha redan på romartiden, blev upphöjd till biskopsäte år 805. Men redan under 600- och 700-talen hade Münster en avsevärd hantverksproduktion jämfört med samtida tätorter (Porsche 2000, s. 199 f m. ref.). Rekonstruktionen av borgvallen kring domkyrkoberget i Münster är intressant och har likheter med den som Lena Holmquist presenterat för Birkas borgvall (Sahlstedt 1997, s. 7; Lundström et al. 2009, s. 112).

Slutord

Minneskorset över Ansgar och hans mission restes år 1834 uppe i Borg. Från platsen har man en milsvid utsikt: det är Björköns högsta punkt. Själva borgen är i sig ett udda inslag för vikingatidens

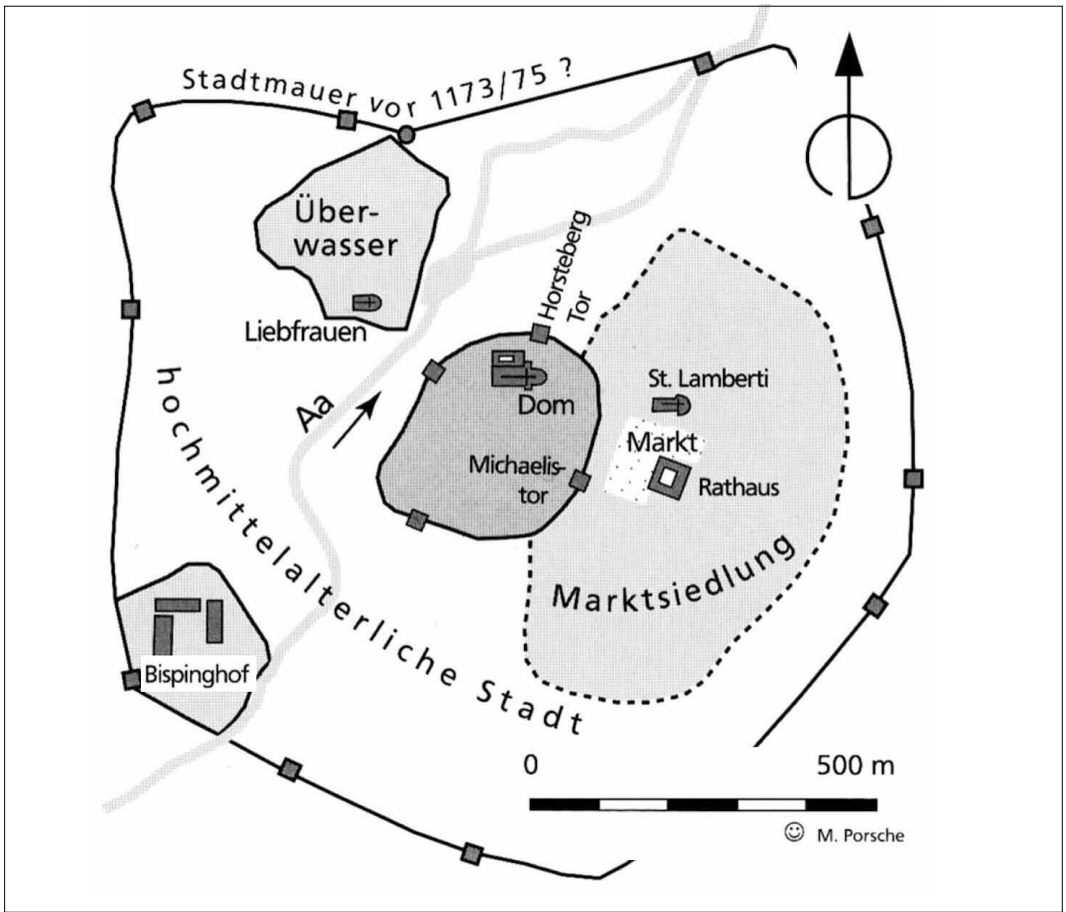

Fig. 3. Schematisk stadsplan över Münster (efter Porsche 2000, s. 199). —Schematic layout of Münster.

del. Lena Holmquist (Sahlstedt 1997, s. 18) har beskrivit den som en förenande länk mellan förhistoriska fornborgar och medeltida befästningar. Här tolkas nu Borg som platsen för en biskopskyrka med omgivande befästningsvall. Det arkeologiska fyndmaterialet från 800-talet kan öppna för en sådan möjlighet. Kyrkan skulle i så fall ha varit byggd på själva klippan. Ur ett symboliskt perspektiv är det ett naturligt val, för klippan är ju liktydig med Kristus själv (1 Kor 10:4; Ps 92:16; Luk 6:47-48). Alldeles följdriktigt var det också där som ärkebiskop Nathan Söderblom på sin tid hade önskat se Ansgarskapellet uppfört.

Terrassen, kulturlagret och de avplanade gravhögarerna på borgområdet kan vara rester av akti-

viteter i anslutning till kyrkan. Dagmar Selling (1951, s. 289 f) föreslog att tatingerkannorna skulle kunna ha att göra med 800-talets birka mission. I Borg, liksom i Garnisonen, har det hittats många fragment av sådana kannor, nära den kyrkliga miljö där de brukades – om mitt förslag håller. I Garnisonsområdet nedanför Borg åt sjösidan finns grunden till en 800-talsbyggnad som kan ha varit kopplad till den tänkta kyrkans verksamhet. Likaså är Birkas starkaste kandidat till ett kristet gravfält (grf 2 B) beläget strax utanför Kungsporten i Borg.

Birka är så välkänt att det är lätt att bli hemmablind för vad platsen egentligen representerar. Till Jellingkon-

ferensen 2008 blev jag ombedd att presentera Birka och Adelsö. Denna artikel bygger på de funderingar som det föredraget satte igång hos mig och som utvecklades till ett föredrag jag höll på Viking Congress XVI, på Island 2009. Ett generöst bidrag från Berit Wallenbergs stiftelse möjliggjorde min Islandsresa.

Stort tack till Anders Andrén som gjorde mig uppmärksam på Monika Porsches bok, till Ulf Fransson för lokaliseringen av Borgaskog, till Ingmar Jansson och Ingrid Gustin för dateringsdiskussioner, till Mathias Bäck för keramikdiskussionen och till Gustav Trotzig för hans påpekande om Nathan Söderblom och Ansgarskapellets placering.

Referenser

- Adam av Bremen. *Historien om Hamburgstiftet och dess biskopar*. Översatt av E. Svenberg. Stockholm 1984.
- Ahnlund, N., 1928. *Svensk sägen och hävd*. Stockholm.
- 1953. *Stockholms historia före Gustav Vasa*. Monografier utgivna av Stockholms kommunalförvaltning. Stockholm.
- Ambrosiani, B., 1988. Helgö or Bona on Helgö. *Thirteen studies on Helgö*. Statens historiska museum studies 7. Stockholm.
- 2002. *Mäläröarna. Från fornkungar till folkungar*. Stockholm.
- 2005. *Birka under Ansgars tid*. Stockholm.
- Andersson, Th., 2004. Svethiudh, det svenska rikets kärna. *Namn och bygd* 92. Uppsala.
- Androushuck, F., 2009. Vikings and Farmers. Holmquist Olausson, L. & Olausson, M. (red.). *The Martial Society. Aspects of warriors, fortifications and social change in Scandinavia*. Theses and papers in archaeology B:11. Arkeologiska forskningslaboratoriet. Stockholm.
- Arbman, H., 1939. *Birka. Sveriges äldsta handelsstad*. Från forntid och medeltid 1. Stockholm.
- Arrhenius, B., 1961. Pottery. Holmqvist, W. et al. (red.). *Excavations at Helgö I*. KVHAA. Stockholm.
- 1964. Summary concerning pottery. Holmqvist, W. & Arrhenius, B. (red.). *Excavations at Helgö II*. KVHAA. Stockholm.
- Boken om Ansgar*. 1986. Rimbart, Ansgars liv. Översatt av Eva Odelman. Stockholm.
- Bäck, M., 1995. Importkeramiken i Birka. *META* 1995: 1. Lund.
- 2009. Vikingatida bebyggelse funnen utanför Birkas stadsvall. *Fornvännen* 104.
- Calissendorff, K., 1963. Vitulsö. Ett försvunnet ortnamn. *Ortnamnssällskapets i Uppsala årsskrift*.
- 1964. Helgö. *Namn och Bygd* 52. Uppsala.
- 1971. Place-names denoting centres. *Early Medieval Studies* 3. *Antikvariskt arkiv* 40. KVHAA. Stockholm.

- 1991. Helgöforskningsens dagsläge. *Ortnamnssällskapets i Uppsala årsskrift*.
- 1995. Ortnamn och rättshistoria: två praktiska exempel. *Saga och Sed* 1994.
- DMS 1:7. 1992. *Bro hd, Adelsö sn, Färingsö tingslag och Sol-lentuna hd*. O. Ferm, M. Johansson & S. Rahmqvist. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- DMS 2:1. 2002. *Töven. Svarlösa och Sotholm*. Janzon, K. & Rahmqvist, S. Red. S. Rahmqvist. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Erikskrönikan*. 1991. Redigering, inledning och kommentar Sven-Bertil Jansson. Stockholm.
- Fennö Musingo, H., 2000. Borgvallen II. Utvidgad undersökning av *Borgvallen och underliggande grav 1997*. *Arkeologisk undersökning 1997, Uppland, Adelsö sn*. Raä 34. Arkeologiska forskningslaboratoriet, Stockholms universitet.
- Feveile, C. & Jensen, S., 2000. Ribe in the 8th and 9th century. A contribution to the archaeological chronology of North Western Europe. *Acta Archaeologica* 71. Köpenhamn.
- Frølich, A., in press. Helgö – a place for surgical treatment, offering – or both. Arrhenius, B. (red.). *Excavations at Helgö XVIII*. Stockholm.
- Gräslund, A-S., 1980. *Birka IV. The Burial customs. A study of the graves on Björkö*. KVHAA. Stockholm.
- 2001. *Ideologi och mentalitet. Om religionsskiftet i Skandinavien från en arkeologisk synpunkt*. OPIA 29. Uppsala.
- Gustafsson, N.B., 2008. A Sacred Stone from Björkö's Black Earth: one of the benefits of a second examination. *Viking and Medieval Scandinavia* 4 (2008). Turnhout.
- 2009. För folk och få. Om vikingatida fjättrar och deras användning. *Fornvännen* 104.
- Gustin, I., 2004. Islamic coins and eastern contacts. Eastern connections. Part two. Ambrosiani, B. (red.). *Birka studies* 6. Stockholm.
- In press. Coin stock and coin circulation in Birka. *Silver Economies, Monetisation & Society in Scandinavia, 800–1100. 5–6 December 2008 at the University of Aarhus, Denmark*.
- Hadorph, J., 1687. Biärköarätten. Omtryckt i Ambrosiani, B. & Eriksson, B.G., 1994. *Birka – vikingastaden* 4. Höganäs.
- Hallencreutz, C.F., 1984. *Adam, Sverige och trosskiftet. Adam av Bremen. Historien om Hamburgstiftet och dess biskopar*. Stockholm.
- Hallencreutz, C.F. & Odelman, E., 1986. Rimbart som ärkebiskop och författare. *Boken om Ansgar. Rimbart, Ansgars liv*. Stockholm.
- Hedenstierna-Jonson, C., 2000. *Borg. Arkeologisk undersökning 1998/99*. Borgar och befästningsverk i Mellansverige. Rapport 2. Arkeologiska forskningslaboratoriet, Stockholms universitet.
- 2006. *The Birka warrior – the material culture of a*

- martial society*. Theses and papers in scientific archaeology 8. Stockholm.
- Hellberg, L., 1979. Forn-Kalmar. Ortnamnen och stadens förhistoria. Hammarström, I. (red.). *Kalmar stads historia 1. Kalmarområdets forntid och stadens äldsta utveckling*. Kalmar.
- Henricsson, L.G., 1993. Appendix 4. Holmquist Olausson, L. *Aspects on Birka. Investigations and surveys 1976–1989*. Theses and papers in Archaeology B3. Stockholm.
- Hildebrand, H., 1894. *Sveriges medeltid 2. Städerna*. Stockholm.
- Holmquist Olausson, L., 1993. *Aspects on Birka. Investigations and surveys 1976–1989*. Theses and papers in Archaeology B3. Stockholm.
- 2001. Birkas befästningsverk – resultat från de senaste årens utgrävningar. Olausson, M. (red.). *Birkas krigare*. Borgar och befästningsverk i Mellansverige 5. Arkeologiska forskningslaboratoriet, Stockholms universitet.
 - 2002. Patterns of settlement and defence at the proto-town of Birka, Lake Mälaren, Eastern Sweden. Jesch, J. (red.). *The Scandinavians from the Vendel to the tenth century. An ethnographic perspective*. Studies in Historical Archaeoethnology 5. San Marino.
- Holmquist Olausson, L. & Kitzler Åhfeldt, L., 2002. *Krigarnas hus. Arkeologisk undersökning av ett hallhus i Birkas Garnison*. Borgar och befästningsverk i Mellansverige, Rapport 4. Arkeologiska forskningslaboratoriet, Stockholms universitet.
- Holmqvist, W., 1961. En vikingatida sjukstuga på Helgö. *Lychnos, lärdomshistoriska samsfundets årsbok 1960–61*. Uppsala.
- 1969a. *Helgö – den gåtfulla ön*. Uddevalla.
 - 1969b. Comments on Hans Emil Lidén. From Pagan Sanctuary to Christian Church. *Norwegian Archaeological Review* 2. Oslo.
 - 1980. *Vikingar på Helgö och Birka*. Stockholm.
- Hömberg, Ph., 1997. Die Burgen des Frühen Mittelalters in Westfalen. *Hinter Schloss und Riegel. Burgen und Befestigungen in Westfalen*. Münster.
- Hyenstrand, Å., 1988. Helgö, Birka and the church of St Gautbert. Lundström, A. (red.). *Thirteen studies on Helgö*. Studies 7. Statens Historiska Museum. Stockholm.
- 1996. *Lejonet, korset och draken. Sverige 500–1000*. Lund.
- Jonsson, K., 2001. Mynten – en fyndkategori som speglar Birkakrigarnas internationella kontakter. Olausson, M. (red.). *Birkas krigare*. Borgar och befästningsverk i Mellansverige 5. Arkeologiska forskningslaboratoriet, Stockholms universitet.
- Kitzler, L., 2000. Odenssymbolik i Birkas Garnison. *Fornvännen* 95.
- Lamm, K., 1999. Helgö. *Reallexikon der germanischen Altertumskunde* bd 14. Berlin.
- 2004. Distribution and context of the figural gold foils. Helgö, Uppland. Clarke, H. & Lamm, K. (red.). *Excavations at Helgö XVI*. KVHAA. Stockholm.
- Larsson, A., 2007. *Klädd krigare. Skifte i skandinavisk dräktskick kring år 1000*. OPIA 39. Uppsala.
- Lindeberg, J., 2008. *Krigarnas hus i Birka – ett rekonstruktionsförslag av en vikingatida hallbyggnad*. Seminarieuppsats i arkeologi. Stockholms universitet.
- Lundström, A., 1971. *Cuppa vitrea auro ornata*. Early Medieval Studies 3. Antikvariskt arkiv 40. KVHAA. Stockholm.
- Lundström, F.; Hedenstierna-Jonson, C. & Holmquist Olausson, L., 2009. Eastern archery in Birka's garrison. *The Martial Society. Aspects of warriors, fortifications and social change in Scandinavia*. Holmquist Olausson, L. & Olausson, M. (red.). Theses and papers in archaeology B11. Arkeologiska forskningslaboratoriet, Stockholms universitet.
- Nerman, B., 1961. Till vilken ätt ha de stora gravhögar na vid Norsborg i Botkyrka hört? *Fornvännen* 56.
- 1969. *Die Vendelzeit Gotlands. Bilder*. KVHAA. Stockholm.
- Nielsen, H., 1962. Jarl. *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid* bd 7. Malmö.
- Nyberg, T., 1984. Stad, skrift och stift. *Adam av Bremen. Historien om Hamburgstiftet och dess biskopar*. Översatt av E. Svedberg. Stockholm.
- Olausson, M. (red.), 2001. *Birkas krigare*. Borgar och befästningsverk i Mellansverige 5. Arkeologiska forskningslaboratoriet, Stockholms universitet.
- 2009. At peace with walls. Fortifications and their significance AD 400–1100. Holmquist Olausson, L. & Olausson, M. (red.). *The Martial Society. Aspects of warriors, fortifications and social change in Scandinavia*. Theses and papers in archaeology B11. Arkeologiska forskningslaboratoriet, Stockholms universitet.
- Porsche, M., 2000. *Stadtmauer und Stadtentstehung. Untersuchungen zur frühen Stadibefestigung im mittelalterlichen Deutschen Reich*. Herten.
- Rosén, J., 1962. Jarl. *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid* bd 7. Malmö.
- Rydh, H., 1936. *Förhistoriska undersökningar på Adelsö*. KVHAA. Stockholm.
- Sahlstedt, M., 1997. *Analys av fyndmaterial från Birkas borgvall*. Seminarieuppsats i laborativ arkeologi. Stockholms universitet.
- Sawyer, P., 1991. *När Sverige blev Sverige*. Alingsås.
- Selling, D., 1951. Problem kring vikingatida keramik-kannor. *Fornvännen* 46.
- Stahre, N-G., 1986. *Ortnamn i Stockholms skärgård*. Stockholm.
- Stavrum, B., 1997. *Förhistoriskt markutnyttjande i Borg på Björkö – en prospektering med fosfatkartering och elektromagnetisk kartering*. Seminarieuppsats i laborativ arkeologi. Stockholms universitet.
- Stjernquist, B., 1999. Glass from Uppåkra. A prelimi-

- mary study of finds and problems. Hårdh, B. (red.) *Fynden i centrum*. Uppåkrastudier 2. Lund.
- Strauch, D. 2003. Roslagen. Geographisches. Rettsliches. Realexikon der germanischen Altertumskunde 25. Berlin.
- Ståhle, C.I., 1946. *Studier över de svenska ortnamnen på -inge på grundval av undersökningar i Stockholms län*. Studier till en svensk ortnamnsatlas 3. Uppsala.
- 1949. Om vår äldsta jordebok. Vårfruberga klostergodsförteckning. *Namn och Bygd* 36:3. Uppsala.
 - 1954. Lidingö under forntid och medeltid – en namn- och bebyggelsehistorisk studie. *Ortnamns-sällskapets i Uppsala årskrift* 1954.
- Trotzig, G., 2004. Trons försvarare i Birka. *Fornvännen* 99.
- Ullén, I., 1980. *En jämförande belysning och diskussion av förhållanden på Helgö och Birka under vikingatid*. Seminarieuppsats i arkeologi. Stockholms universitet.
- UpL. Upplandslagen. 1979. Granskad och tolkad av Å. Holmbäck & E. Wessén. *Svenska landskapslagar* bd 1. Stockholm.
- Vikstrand, P., 2001. *Gudarnas platser. Förkristna sakrala ortnamn i Mälardalsregionen*. Studier till en svensk ortnamnsatlas utgivna av Th. Andersson 17. Uppsala.
- Wernerson, L., 1996. *Helgö som religiöst centrum. En hypotes*. Seminarieuppsats. Arkeologiska institutionen. Stockholms Universitet.
- Wessén, E., 1940. *Upplands runinskrifter*. Sveriges runinskrifter bd 6, häfte 1. KVHAA. Stockholm.
- Zachrisson, T., 2004a. Det heliga på Helgö och dess kosmiska referenser. Andréén, A. et al. (red.). *Ordning mot kaos. Världsbild och kosmologi*. Vågar till Midgård 4. Lund.
- 2004b. The Holiness of Helgö. *Excavations at Helgö XVI*. Exotic finds. Clarke, H. & Lamm, K. (red.). KVHAA. Stockholm.
- 2011. Helgö – mer än ett vi. *Makt, kult och plats. Två seminarier arrangerade av Stockholms läns museum under 2009 och 2010*. Nacka.
 - In press. Holy places as cosmic mirrors – the examples Helgö and Uppåkra. Brink, S. (red.). *Myth and theory in the Old Norse World*. University of Aberdeen.

Summary

Two churches were built in the Lake Mälaren area in connection with the Birka mission of the 830s. The first was built by Hergeir, the *praefectus* of the town of Birka, on his family estate. Helgö, located along the water route to Birka, has been identified as the site of this family estate. There spectacular objects with Christian associations have been found. Hergeir's title is usually translated as "bailiff", but may equally well be understood as *jarl*, a cognate of "earl" with connotations quite of its own in the Scandinavian context. Both Helgö and Birka are situated at the intersection of territorial boundaries, in areas where the ledung naval organisation and its prehistoric predecessor had great impact on the landscape. The *jarl* played a central role in the ledung, and with this interpretation he did also in the seaport of Birka.

The second church was built by Gautbert at Birka. Previously, scholars have long believed that this church was located among the buildings of the town or at the Alsnö royal manor across the water. My suggestion is that Borg, the fortified hill next to the town and encompassing the island's highest point, is the site of Bishop Gautbert's church and fortified precinct. That would make Birka more similar to the layout of continental cities at the time such as Minden, Münster and Paderborn, consisting of a higher *Domburg* with surrounding ramparts and a market town at its foot. The results from excavations of Borg's rampart are consistent with it having been built in the 830s.